

Юридичні науки

УДК 343.13

Шульженко Ассоль Володимирівна

PhD, доцент кафедри правосуддя та філософії

Сумський національний аграрний університет

Shulzhenko Assol

PhD, Associate Professor of the Department of Justice and Philosophy

Sumy National Agrarian University

Бардаков Дмитро Андрійович

студент юридичного факультету

Сумського національного аграрного університету

Bardakov Dmytro

Student of the Faculty of Law

Sumy National Agrarian University.

**СУБ'ЄКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В ПЕРІОД
ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

**SUBJECTS OF THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES DURING
THE PERIOD OF MARITAL STATE IN UKRAINE**

***Анотація.** У статті проведено всебічний аналіз сучасних підходів до розслідування воєнних злочинів в Україні в контексті триваючої війни та активізації агресивних дій на її території. Особливу увагу приділено вивченню викликів, що виникають у діяльності органів досудового розслідування, зокрема тих, що пов'язані з глобальними геополітичними змінами, юридичними та нормативно-правовими прогалинами, а також проблемами безпеки, тактичними труднощами та логістичними викликами під час збору доказів і ведення слідчих дій. Автором*

систематизовано основні проблеми та бар'єри, з якими стикаються правоохоронні органи, і запропоновано нові підходи для їх подолання.

Ключові слова: воєнні злочини, воєнний стан, розслідування, правосуддя, Міжнародне співробітництво.

Summary. Provides a comprehensive analysis of current approaches to the investigation of war crimes in Ukraine in the context of the ongoing war and intensification of aggressive actions on its territory. Particular attention is paid to the challenges faced by pre-trial investigation bodies, in particular those related to global geopolitical changes, legal and regulatory gaps, as well as security issues, tactical difficulties and logistical challenges in collecting evidence and conducting investigative actions. The author systematizes the main problems and barriers faced by law enforcement agencies and proposes new approaches to overcome them.

Key words: war crimes, martial law, investigation, justice, international cooperation.

Окремий розділ статті присвячений впливу цифрової епохи на процес розслідування, зокрема на документування злочинів, збір доказової бази та моніторинг. У контексті цифрових технологій розглядаються питання кібербезпеки, використання штучного інтелекту, цифрових архівів і баз даних для забезпечення ефективного збору та зберігання свідчень. Пропонуються перспективи запровадження нових цифрових інструментів у процесі розслідувань, що може значно спростити роботу правоохоронних органів.

Стаття також висвітлює перспективи стандартизації розслідування воєнних злочинів, що ґрунтуються на міжнародних правових нормах та досвіді, накопиченому в різних країнах під час розслідування подібних конфліктів. Аналізуються можливі шляхи адаптації цих стандартів до

українського контексту, враховуючи специфіку національної правової системи.

У підсумкових висновках наголошується на необхідності імплементації поняття "воєнні злочини" в українське законодавство на рівні, що відповідатиме міжнародним стандартам. Також підкреслюється важливість розробки чітких алгоритмів для проведення процесуальних дій, що забезпечить ефективне та прозоре розслідування. У цьому контексті пропонується створення спеціалізованих підвидових методик розслідування воєнних злочинів, з урахуванням зарубіжного досвіду та адаптації його до сучасних українських реалій.

Abstracts. The article provides a comprehensive analysis of current approaches to the investigation of war crimes in Ukraine in the context of the ongoing war and intensification of aggressive actions on its territory. Particular attention is paid to the challenges faced by pre-trial investigation bodies, in particular those related to global geopolitical changes, legal and regulatory gaps, as well as security issues, tactical difficulties and logistical challenges in collecting evidence and conducting investigative actions. The author systematizes the main problems and barriers faced by law enforcement agencies and proposes new approaches to overcome them.

A separate section of the article is devoted to the impact of the digital era on the investigation process, in particular, on the documentation of crimes, collection of evidence and monitoring. In the context of digital technologies, the author discusses cybersecurity, the use of artificial intelligence, digital archives and databases to ensure effective collection and storage of evidence. Prospects for the introduction of new digital tools in the investigation process are proposed, which can greatly simplify the work of law enforcement agencies.

The article also highlights the prospects for standardizing the investigation of war crimes based on international legal norms and the experience gained in different countries in investigating similar conflicts. The author analyzes

possible ways to adapt these standards to the Ukrainian context, taking into account the specifics of the national legal system.

The final conclusions emphasize the need to implement the concept of “war crimes” in Ukrainian legislation at a level that meets international standards. The author also emphasizes the importance of developing clear algorithms for conducting procedural actions to ensure effective and transparent investigations. In this context, it is proposed to create specialized sub-specific methods for investigating war crimes, taking into account foreign experience and adapting it to modern Ukrainian realities.

Вступ. Вступ до теми розслідування воєнних злочинів під час воєнного стану в Україні варто почати з акценту на масштабних наслідках сучасної війни. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року спричинило численні воєнні злочини, що порушують норми міжнародного гуманітарного права. Україна наразі переживає виклики, які стосуються не лише захисту своїх територій, але й забезпечення справедливості через ефективне розслідування та притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах.

Першочергову роль у розслідуванні цих злочинів відіграють національні правоохоронні органи — Служба безпеки України, Національна поліція, Державне бюро розслідувань та Офіс Генерального прокурора. Ці установи співпрацюють з міжнародними організаціями, такими як Міжнародний кримінальний суд, для забезпечення належного документування фактів і судового переслідування відповідно до міжнародних стандартів. Коаліція українських правозахисних організацій також активно долучається до збору доказів на деокупованих територіях, що сприяє більш повному висвітленню порушень.

Основна частина статті має на меті детально розкрити проблематику досудового розслідування воєнних злочинів в Україні, а також дослідити ключові виклики, з якими стикаються слідчі органи в сучасних умовах. У

сучасному міжнародному контексті, коли правила ведення війни визначені міжнародним гуманітарним правом (МГП), важливо розуміти природу воєнних злочинів і механізми їх розслідування, особливо в умовах активних бойових дій.

Ціль даної статті полягає в тому, щоб сформулювати авторську позицію щодо особливостей досудового розслідування воєнних злочинів в Україні в умовах повномасштабної агресії. Новизна полягає у вирішенні низки завдань, серед яких:

1. Систематизація викликів, що виникають при розслідуванні воєнних злочинів.
2. Огляд стану стандартизації та перспектив впровадження нових підходів у процесі розслідування.
3. Дослідження впливу цифрових технологій на документування та фіксацію воєнних злочинів.

Для досягнення мети дослідження застосовано системний підхід, що дозволяє згрупувати сучасні виклики за різними аспектами — геополітичними, правовими, тактичними та технологічними. Формально-логічні методи аналізу й синтезу дозволили провести порівняння процесів розслідування в Україні та за кордоном, а також оцінити їх відповідність міжнародним стандартам.

Основна частина. У XXI столітті цивілізований світ став свідком небаченої з часів Другої світової війни агресії, яка розгорнулася на території Європи, зокрема в Україні. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації, що розпочалося у 2022 році, зруйнувало уявлення про стабільність і непорушність міжнародного правопорядку, заснованого на правових нормах, закріплених після закінчення найбільшої трагедії XX століття. Війна в Україні продемонструвала слабкість міжнародної безпекової архітектури та підтвердила необхідність перегляду сучасних

механізмів реагування на воєнні злочини та порушення міжнародного гуманітарного права (МГП) [1].

Прецедент агресії, що триває, ставить під сумнів ефективність існуючих механізмів міжнародного правопорядку, закріплених після створення Організації Об'єднаних Націй (ООН), розробки численних міжнародних документів та створення інституцій, покликаних забезпечувати мир і стабільність у світі. Здавалося б, що після заснування міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc, запровадження діяльності Міжнародного кримінального суду (МКС) та утворення безпекових альянсів, таких як НАТО, людство знайшло шлях до уникнення повторення катастроф минулих війн. Однак воєнні злочини, що вчиняються на території України, показують зворотне — існуючі механізми не гарантують повної захищеності від воєнних злочинів.

Скоординована та солідарна позиція західних партнерів України, виражена через підтримку нашої держави, свідчить про глобальну відповідальність у протидії порушенням норм міжнародного права. Втім, тягар розслідування воєнних злочинів, притягнення винних до відповідальності та забезпечення справедливості покладається в основному на національні правоохоронні органи. Перед українськими правоохоронцями постало завдання не тільки оперативно й ефективно розслідувати численні випадки порушень МГП, але й вжити всі національні та міжнародні правові механізми для притягнення до кримінальної відповідальності винних у скоєнні цих злочинів. Кінцевою метою є не тільки доведення невідворотності покарання за воєнні злочини, але й забезпечення компенсації шкоди, відновлення верховенства права, справедливості та недопущення фальсифікації історичних подій.

Проте розслідування воєнних злочинів є новою галуззю для української правоохоронної системи. До початку війни це питання не було пріоритетним для наукових досліджень у криміналістиці та кримінальному

процесі. Хоча в галузі кримінального права було проведено низку важливих досліджень, зокрема праці Н. Мадзігона, В. Репецького, М. Хавронюка, що стосуються правової кваліфікації воєнних злочинів та імплементації МГП в українське законодавство, комплексної методики розслідування воєнних злочинів все ще не розроблено. Ця проблематика вимагає уваги науковців, які повинні охопити питання криміналістичної характеристики таких злочинів, типові слідчі ситуації, методи збору доказів, а також тактику проведення окремих процесуальних дій на всіх етапах розслідування [2].

У той час як іноземні дослідники активно працюють над розробкою криміналістичних підходів до розслідування воєнних злочинів, українська правова наука все ще робить перші кроки в цьому напрямі. Такі фахівці, як Л. Фондебрайдер, Л. Фріман, М. Клінкнер, Дж. К. Клефнер, М. Ністедт, К. А. Нельсен та Е. Сміт, стали піонерами у вивченні методик розслідування воєнних злочинів на міжнародній арені. Їхні праці охоплюють широкий спектр питань, включаючи криміналістичну характеристику воєнних злочинів, джерела доказів, особливості проведення слідчих дій, початкові та завершальні етапи розслідувань.

В сучасних умовах надзвичайної складності, у якій опинилися українські правоохоронні органи, розробка нових криміналістичних методик є пріоритетним завданням для науки і практики. Необхідно інтегрувати досвід іноземних колег, адаптуючи його до українського контексту, а також розробляти нові підходи, враховуючи специфіку сучасної війни та технологічні можливості цифрової епохи.

У сучасній правничій дискусії поняття "воєнні злочини" часто обговорюється з різних позицій. Українське законодавство не містить прямого визначення цього терміну, однак у наукових колах є декілька підходів до його трактування.

Перший підхід ототожнює "військові злочини" з "воєнними злочинами". Наприклад, автори О. Батюк та С. Дмитрів пропонують розглядати ці терміни як синонімічні, зазначаючи, що обидва поняття охоплюють порушення законів війни, наприклад, навмисні атаки на цивільних осіб у зоні бойових дій [3].

Другий підхід полягає в тому, що "воєнний злочин" розуміється як ширше поняття, яке включає як військові злочини, так і злочини проти миру, людяності та міжнародного правопорядку. Так, М. Піддубна зазначає, що воєнний злочин – це протиправна дія, яка порушує норми міжнародного гуманітарного права, включаючи як злочини проти людства, так і військові злочини.

У ході розслідування воєнних злочинів в Україні виникає низка проблем, які стосуються:

- Геополітичного контексту та міжнародної відповідальності.
- Тактичних викликів, пов'язаних із процесуальними діями на окупованих територіях.
- Логістичних аспектів, що стосуються збору доказів і пересування слідчих груп.
- Впливу цифрових технологій, які кардинально змінюють методи збору інформації, наприклад, через використання супутникових зображень або даних зі смартфонів.

З огляду на все це, розробка національних підвидових методик розслідування є необхідною для підвищення ефективності роботи слідчих органів. Це також передбачає інтеграцію міжнародного досвіду та створення алгоритмів для стандартизації процесуальних дій.

Цифрові технології стали важливим інструментом у документуванні воєнних злочинів, що значно змінює підходи до збору доказової бази. Використання відеоматеріалів, супутникових знімків, а також даних із соціальних мереж дозволяє більш точно відтворити обставини подій. Це

також забезпечує нові способи фіксації доказів, що може мати вирішальне значення для подальших судових процесів як на національному, так і міжнародному рівнях [4].

Діаметрально протилежну позицію щодо розмежування понять "військові" та "воєнні" злочини представляє третій підхід, який чітко відокремлює ці дві категорії злочинів. На думку Н. Мадзігон, термін "військові злочини" охоплює ширше коло порушень, яке включає як порушення законів та звичаїв війни, так і інші злочини, що не пов'язані з веденням бойових дій. Вона пропонує умовний поділ на "військові воєнні" злочини (тобто порушення МГП, які відбуваються під час воєнного конфлікту) та "військові невоєнні" злочини (порушення, що стосуються суто внутрішньої військової дисципліни та порядку несення військової служби).

Інший, четвертий підхід, представлений О. Червяковою, акцентує на чіткій різниці між "воєнними" та "військовими" злочинами, виходячи з їхнього об'єкту посягання. Військові злочини пов'язані з порушенням військової дисципліни та порядку, тоді як воєнні злочини — це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (МГП), які спрямовані проти мирних громадян або міжнародного правопорядку.

Таке розмежування корениться у правових документах, що походять ще з Нюрнберзького трибуналу (1945 р.), який дав початок формуванню поняття "воєнні злочини" (war crimes), яке згодом було деталізовано у Женевських конвенціях 1949 року та додаткових протоколах. Сучасне українське законодавство частково відображає ці положення, але досі має певні термінологічні суперечності, зокрема через відсутність чіткої дефініції терміну "воєнні злочини" в Кримінальному кодексі України [5].

У зв'язку з цим, деякі правники пропонують внести зміни до чинного законодавства, інтегруючи міжнародне визначення воєнних злочинів у єдину статтю, щоб уникнути подальшої плутанини в термінології. Така

уніфікація сприятиме більш ефективному застосуванню міжнародного права і полегшить розслідування грубих порушень МГП, як-от умисні вбивства, тортури, захоплення заручників, напади на цивільних та інші злочини, передбачені Римським статутом та Женевськими конвенціями.

Тому, з огляду на сказане, законодавче унормування цих понять є нагальним кроком для забезпечення належної правової відповідальності за злочини, скоєні під час збройних конфліктів, і для більш ефективного розслідування таких порушень.

Розслідування воєнних злочинів в умовах нових викликів стикається з низкою перешкод, які суттєво впливають на процес встановлення справедливості. Серед основних викликів можна виділити:

1. Геополітичні виклики. Держави-агресори часто ігнорують вимоги міжнародного права, активно перешкоджають розслідуванню воєнних злочинів, надаючи хибні виправдання військових дій. Такі країни використовують провокації, знищують докази, включно з документацією, і вдаються до ліквідації свідків або підозрюваних. Це ускладнює збір достовірних даних та фіксацію злочинів.

2. Правові виклики. В умовах активних військових дій законодавство часто не відповідає поточним потребам правозастосовної практики. В Україні, зокрема, існує проблема з відсутністю ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що обмежує можливості переслідування воєнних злочинців на міжнародному рівні. Постійні зміни в законодавстві також ускладнюють формування стабільних судових та слідчих практик.

3. Безпекові виклики. Робота на територіях, де можуть поновитися бойові дії, є небезпечною для слідчих і ускладнює виконання завдань кримінального провадження. Ризики включають мінування території, загрозу авіаударів, радіаційне чи хімічне забруднення, що створює додаткові перешкоди.

4. Тактичні виклики. Велика кількість епізодів злочинів, свідків і потерпілих вимагає значних ресурсів для допитів, експертиз, ексгумацій. Складність розслідування полягає у великій кількості свідчень, часто травматичних для жертв, а також у пошуку доказів на великих територіях, які можуть бути знищені чи пошкоджені до початку слідчих дій.

5. Логістичні виклики. Потреба у значних фінансових і матеріальних ресурсах для забезпечення роботи мобільних слідчих груп, технічного оснащення, транспорту та залучення експертів. Також постає проблема забезпечення слідчих відповідним обладнанням та засобами захисту в умовах воєнних дій.

6. Інформаційно-комунікаційні виклики. Ефективна взаємодія між відомствами, правоохоронними органами, міжнародними організаціями та ЗМІ є критично важливою для координації розслідувань і збору даних про потерпілих, зниклих безвісти осіб та свідків. Великий обсяг цифрової інформації також вимагає належної обробки [4].

Після деокупації територій перед органами досудового розслідування постала значна кількість місць подій, які потребують уваги. Проте, слідчі та прокурори часто отримують лише кілька академічних годин для вивчення правової кваліфікації злочинів проти миру та міжнародного правопорядку, а також криміналістичних аспектів розслідування. В Україні фактично відсутні спеціальні методики розслідування воєнних злочинів, що змушує фахівців адаптуватися до нових умов і навчатися працювати на місцях подій [5,6].

Стандартизація розслідування воєнних злочинів дозволяє уніфікувати підготовку персоналу, алгоритмізувати роботу на місці події, покращити взаємодію між різними підрозділами та експертними установами, а також забезпечити якісне документування фактів і проведення процесуальних дій. У цьому контексті важливо звертати увагу

на міжнародний досвід, оскільки існує безліч корисних напрацювань, таких як:

- Посібник для допомоги розслідуванню міжнародних злочинів (Nystedt et al., 2011);
- Порадник щодо розслідування воєнних злочинів проти людства та злочину геноциду у Боснії та Герцеговині (Investigation Manual, 2013);
- Мінесотський протокол розслідування потенційно протиправної смерті (The Minnesota Protocol, 2017);
- Криміналістичний посібник для розслідування, вилучення та аналізу людських скелетних останків (Fondebrider, 2020);
- Борнмутський протокол про захист та розслідування фактів масових поховань (Klinkner & Smith, 2020).

Більшість з цих документів містять правову основу розслідування, логістичні питання, стратегічне планування, розбиття процесу на етапи, а також алгоритми окремих слідчих дій. Ці стандарти, сформульовані відповідно до норм чинного кримінального процесуального законодавства, потребують узагальнення та систематизації, щоб їх могли зрозуміти цільові аудиторії, зокрема, шляхом проведення спеціалізованих тренінгів [7].

Ситуаційний підхід передбачає розробку спеціалізованих методик розслідування для різних підвидів воєнних злочинів. Ці методики можуть бути розрізнені за такими критеріями:

1. Категорії осіб: методика розслідування злочинів, вчинених проти цивільного населення, військовополонених, іноземців та осіб, які беруть участь у гуманітарній допомозі.

2. Об'єкти нападу: методика розслідування злочинів, скоєних на приватних домогосподарствах, багатоквартирних будинках, цивільній інфраструктурі та об'єктах культурної спадщини.

3. Засоби нападу: методика розслідування злочинів, вчинених з використанням різних видів зброї, таких як ракети, касетні боєприпаси та отруйні речовини.

4. Способи дій: методики, що охоплюють насильницькі злочини (вбивства, катування, згвалтування), майнові злочини (умисне знищення, привласнення) та примусове переміщення осіб.

5. Територіальні особливості: методики для розслідування злочинів на території, підконтрольній Україні, в умовах окупації, а також на непідконтрольних територіях.

6. Норми кримінального кодексу: методики для розслідування порушень законів війни, застосування зброї масового знищення, екоциду, геноциду та використання символіки Червоного Хреста.

Цей перелік можна продовжити, враховуючи, що існують суттєві відмінності в методиці розслідування воєнних злочинів під час воєнного стану та в мирний час. Стандартизація розслідувань є необхідною для підвищення ефективності роботи органів правопорядку в умовах збройних конфліктів.

В Україні участь аналітиків у кримінальному процесі, пов'язаному з розслідуванням воєнних злочинів, наразі є досить обмеженою. Незважаючи на це, існують приклади успішного застосування аналітичних методів у цій сфері. Наприклад, команда дослідників Bellingcat здійснює якісні аналітичні дослідження відкритих даних, використовуючи інноваційні підходи для збору та аналізу інформації про воєнні злочини. Також правозахисні організації, такі як Українська Гельсінська спілка з прав людини, створюють бази даних епізодів воєнних злочинів, що допомагає систематизувати інформацію і робити її доступнішою для подальшого використання [4].

Цифровізація процесу доказування є ще однією важливою складовою у цій сфері. Наприклад, було створено спеціалізовані сайти, такі як

dokaz.gov.ua та warcrimes.gov.ua, які пропонують користувачам просту схему для завантаження інформації та графічних доказів воєнних злочинів. Ці інновації суттєво полегшують роботу органів досудового розслідування, дозволяючи їм зосередити зусилля на перевірці та верифікації наявних даних, а також на збиранні нових доказів.

Однак, незважаючи на ці позитивні зміни, залишається відкритим питання узгодженого співіснування різних банків даних. Важливо, щоб дані, які збираються на різних платформах, не дублювалися і не підлягали повторній перевірці без потреби. Це може призвести до втрати часу і ресурсів, а також до можливості пропустити важливу інформацію. З іншого боку, необхідно забезпечити, щоб усі повідомлення та свідчення були належно зареєстровані і не залишалися поза увагою [3].

Для покращення ефективності розслідування воєнних злочинів в Україні важливо розробити механізми для інтеграції та обміну даними між різними базами. Це дозволить забезпечити більш скоординовану і ефективну роботу органів правопорядку та інших зацікавлених сторін у зборі та аналізі доказів, що у свою чергу посприє справедливому розслідуванню і покаранню злочинців. Співпраця між державними органами, правозахисниками та журналістами може стати потужним інструментом у боротьбі з безкарністю і відновленні справедливості для жертв воєнних злочинів.

Висновки. Концепція «воєнні злочини» є ключовим поняттям у міжнародному гуманітарному праві (МГП), однак в українському законодавстві ці діяння розпоршені серед різних статей особливої частини Кримінального кодексу України. Це створює певні труднощі, зокрема, щодо розуміння співвідношення термінів «військові злочини» і «воєнні злочини». Для оптимізації правозастосування Україні доцільно узгодити національні підходи з міжнародними стандартами, зокрема Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС) і

Женевськими конвенціями. Важливо впровадити в українське кримінальне право універсальне міжнародно-правове визначення «воєнних злочинів» [4].

Розслідування воєнних злочинів вимагає від органів досудового розслідування, прокуратури, суду, експертних установ і інших фахівців високого рівня мобілізації, а також зосередження зусиль і ресурсів. У таких складних умовах, як геополітична нестабільність, правові та безпекові виклики, необхідно діяти без помилок.

Успішність документування воєнних злочинів значною мірою залежить від стандартизації процесу розслідування та алгоритмізації процесуальних дій. Важливою є якісна взаємодія між підрозділами та врахування міжнародного досвіду в розслідуванні злочинів, що порушують МГП. Розробка спеціалізованих підвидових методик, які враховують різні аспекти (категорії осіб, об'єкти нападів, засоби вчинення злочинів, способи дій, територіальні ознаки, норми Кримінального кодексу України), є критично важливою.

Розслідування воєнних злочинів у цифрову епоху має свої особливості. Серед них:

- можливості користувачів смартфонів і інших пристроїв для документування воєнних злочинів та поширення інформації через соціальні мережі і медіа;
- можливості моніторингу, геолокації та обробки великих даних через кримінальний аналіз і кіберрозвідку;
- цифровізація криміналістичної та судово-експертної діяльності, що підвищує якість і швидкість збору доказів;
- поступова трансформація кримінального провадження з паперової на електронну модель, що суттєво впливає на процес доказування.

З огляду на обмеженість наукових і методичних розробок у сфері розслідування воєнних злочинів та актуальні потреби практики, у найближчій перспективі можна очікувати зростання інтересу та поглибленого дослідження цієї проблематики.

Література

1. Червякова, О.В. (2020). Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*, 61(2), 150–162. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835>.

2. Клінкнер, М., & Сміт, Е. (2020). Борнмутський протокол про захист та розслідування масових поховань. *Науково-дослідна рада з мистецтв та гуманітарних наук*. URL: <https://www.bournemouth.ac.uk/research/projects/mass-grave-protection-truth-justice> (дата звернення: 20.11.2024).

3. Колотуха, І.О. (2010). Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 2013 року, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.

5. Посібник з розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду в Боснії і Герцеговині. (2013). *ОБСЄ*. URL: <https://www.osce.org/bih/281491> (дата звернення: 20.11.2024).

6. Фондебрідер, Л. (2020). Судово-медичний посібник з розслідування, вилучення та аналізу людських скелетних решток. *Аргентинська команда судової антропології (EAAF)*. URL: <https://eaaf.org/wp-content/uploads/2020/11/EAAF-Forensic-Guide-for-the-investigation-recovery-and-analysis-of-human-skeletal-remains.pdf> (дата звернення: 20.11.2024).

7. Фріман, Л. (2018). Цифрові докази та переслідування воєнних злочинів: Вплив цифрових технологій на міжнародні кримінальні розслідування та судові процеси. *Fordham International Law Journal*, 41(2), 284–336.